

Romanya’da Bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya’daki Faaliyetleri

Bilgin ÇELİK*

Özet

İbrahim Temo (1865-1945), Osmanlı/Türk siyasi hayatının önemli figürlerinden biri olmasına rağmen Türkiye’de şimdiye kadar hak ettiği ilgiyi görememiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1/1 numaralı kurucusu olarak Türkiye’nin o zamana kadar ki en önemli siyasi oluşumunun ortaya çıkmasında başrol oynayan biri hakkında şimdiye kadar yeterli araştırma ve akademik yayının yapılmamış olduğu görülmektedir.

Bu makalenin amacı İbrahim Temo gibi Osmanlıcılık idealine inanmış Arnavut kökenli bir Osmanlı aydınının cemiyetin kuruluşundan 6 yıl sonra II. Abdülhamit’in baskısından kaçarak Romanya’ya gelişi ve Romen tabiyetine geçerek Jön Türk hareketinin Balkan (Rumeli) teşkilatını kurması, Osmanlı yönetiminin anayasal düzene yeniden kavuşması için verdiği mücadeleyi ortaya koymaktır. Diğer taraftan üç kimlikli bir aydın olarak İbrahim Temo’nun hürriyet mücadelesine Romanya’dan yaptığı katkıları ve meşrutiyet sonrasında uğradığı hayal kırıklığı sonucu bir daha dönmek üzere yerleştiği Romanya’daki yaşamından bazı kesitleri ön plana çıkararak ölümünün 65. yılı anısına onun Romanya ve Türkiye’de hatırlanmasına vesile olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Temo, Jön Türkler, Balkan Örgütü

A Young Turk in Romania: İbrahim (Ethem) Temo And His Activities In Romania

Abstract

Although he was an important figure in the Ottoman/ Turkish political life, İbrahim Temo (1865-1945) has not attract the attention that he deserved so far. It is observed that, so far, there has not been sufficient research and academic publication about Temo who played the leading role, as number 1/1 founder, in the construction of the Turkey’s most important political organization at that time which was called Union and Progress.

The aim of this study is to bring up the struggle, for bringing the constitutional regime back to the empire again, of İbrahim Temo, who at first believed in the ideal of Ottomanism as an Albanian intellectual, and later who escaped to Romania from the repressive regime of Abdulhamid the II and who gave vital efforts in the foundation of the Balkan (Rumelia) branch of the Young Turk movement after getting the Romanian nationality. Also, it is aimed in this study to make Temo remembered in Turkey and Romania in the 65 th anniversary of his death by mentioning his efforts to make contributions to the struggle of freedom as an intellectual who had three identities, and some parts of his life in Romania where he settled after being disappointed by the constitutional process.

Key Words: İbrahim Temo, Young Turks, The Balkan Organization

*Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - İzmir

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma sürecine girdiği 19. yüzyılda Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerinin yaygınlaşması, İstanbul yönetimini gidişatı değiştirme ve soruna çözüm bulma arayışına itmişti. Açılan modern okullar ile asker ve sivil bürokrasinin modernleştirilmesi ve böylece Osmanlı yapısının yenilenmesi amaçlanmıştı. Bu okullarda okuyan gençler ise Batılı fikirlerle tanışmış ve büyük çoğunluğu Osmanlı’yı kurtarma misyonunu üstlenme anlayışını benimsemişti.

1865 yılında Manastır (Bitola) vilayetinin Ohri kazasına bağlı Struga kasabasında doğan İbrahim Temo, eğitim almak üzere geldiği İstanbul’da Askeri Tıbbiye öğrencisi iken ülkenin gidişatından endişe duyarak bir gizli cemiyetin kurulmasına öncülük etmişti.

İttihat ve Terakki’nin Çekirdeği: İttihad-ı Osmani Örgütü

İbrahim Temo, Türk siyasi yaşamının en önemli örgütlerinden biri olan İttihat ve Terakki’nin kurucusudur. E. Ramsuar, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’de ortaya çıkan cemiyetin kurucusu olan grubun oluşumunun arkasındaki motive edici gücün Arnavut asıllı İbrahim Temo olduğunu belirtmektedir.¹ 1887 yılında Askeri Tıbbiye’ye başlayan Temo, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin çekirdeği olan “*İttihad-ı Osmani*”²- örgütünü 1889 yılında bu okulda üç arkadaşı ile kurduğunu belirtmektedir.³ Angelo Iacovella’ya göre, “*Adı geçen kuruluşun tartışmasız şefi de Arnavut kökenli genç bir subay olan İbrahim Temo idi.*”⁴

Cemiyetin ilk faaliyetleri okul içinde gelişmiş ve zamanla okul dışında düzenlenen toplantılarla dışarıdan da katılımların gerçekleşmesi sağlanmıştır. Bu süreçte örgütün organizasyonlarında öncü rolü Temo’nun üstlendiği anılarından anlaşılmaktadır. Cemiyetin Mayıs 1889 tarihinde kurulduğunu belirten Temo, diğer birçok kaynaktan geçmekte olan cemiyetin kuruluş öyküsündeki İtalya gezisi sırasında Carbonari örgütünden esinlenmesi ve Masonluk bağlantısından söz etmemektedir.⁵ Buna karşılık E. E. Ramsuar, Ohri-Struga’daki evine gitmeden önce, İtalya’nın Brindisi ve Napoli kentlerine uğradığını ve Napoli’de bir arkadaşı eşliğinde Mason locasını ziyaret ettiklerini, Carbonari’nin İtalya tarihindeki rolü ve örgütlenmesi hakkında bilgi aldığını ileri sürmektedir.⁶ Hacısalihoğlu,

¹ Ernest E. Ramsuar, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Pınar Yayınları, İstanbul 2004, s.33

² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, II. Meşrutiyet Dönemi**, Cilt 1 İletişim Yayınları, 1. Baskı İstanbul 1998. Temo anılarında cemiyetin ilk ismi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

³ İbrahim Temo, **İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları**, Arba Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2000, s.13-15. Temo, cemiyet kurma konusunda ilk olarak İshak Sükuti ile konuştuğunu, daha sonra Mehmet Reşid ve Abdullah Cevdet’e açıldığını ifade etmektedir. Mehmet Reşid’in 4 kişi ile cemiyet kurarak istibdad rejimi ile mücadele etmenin hayal olduğunu belirtmesi üzerine Temo, Yunan bağımsızlık hareketini başlatan cemiyetin -adını yanlışlıkla Etnik-i Eteryay olarak vermektedir. Temo, Yunan örgütünün “Üç rum çırağı” tarafından kurulduğunu ve bu eğitimsiz üç Rum’un kısa sürede büyük başarılar elde ettiğini belirtmiş ve arkadaşlarına “...bizim gibi yüksek tahsil görmüş, dünyanın iyisini kötüsünü görüp çıkmış dört tıbbiyeli niçin muvaffak olamamışlar?” diyerek onları motive etmiştir.

⁴ Angelo Iacovella, **Gönye ve Hilal, İttihat-Terakki ve Masonluk**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.33

⁵ Temo, a.g.e, s.15

⁶ Ramsuar, a.g.e, s.73. Ramsuar, Fehmi Caner’in İbrahim Temo’dan 1908 yılında edindiği bilgiyi aktardığı 21 Mart 1941 tarihli mektubuna atıfta bulunarak Temo’nun cemiyetin kurulmasından bir yıl önceki yaz

genelde Jön Türk komitesinin “Karbonari” örgütü modelinde teşkilatlandığının kabul edildiğini ifade etmektedir⁷ ki, bu kabullenmenin en önemli nedeni sanırım Ramsuar’ın eserindeki bilgilerdir. ⁸ M. Şükrü Hanioglu, Ramsuar’ın eserinde verilen bilgiyi teyit edecek başkaca bir delil veya kaynak mevcut olmadığını ve masonların 1902 tarihine kadar ayrı bir siyasi komite içinde faaliyet yürüttüklerini -bu nedenle Masonluk-İttihatçılık bağlantısının en azından başlangıç aşamasında olmadığını- belirtmektedir.⁹ Angelo Iacovella, İttihatçılık-Masonluk ilişkisi üzerine yazdığı kitapta Ramsuar’ın eserinde vermiş olduğu Masonluk-Carbonari örgütlenmesi ilişkisine göndermede bulunmakla birlikte dipnotunda, Temo’nun anılarında bundan hiç söz edilmediğini Ramsuar’ın da belirttiğini dile getirmektedir. Iacovella, İbrahim Temo’nun mason olmadığını ve bu nedenle mason locasını ziyaret etmesinin mümkün olmadığını dile getirmekteyse de¹⁰, Temo anılarında dolaylı yoldan mason olduğunu kabul etmektedir.¹¹

Temo’nun Yurtdışına Kaçışı:

Temo, 1892 tarihinde Tıbbiye’yi bitirmiş ve daha sonra İstanbul’da çalışmaya başlamıştır. İlk tutuklanmasında soruşturmadan ceza almadan kurtulan Temo göreve başladıktan sonra 3 kez daha tutuklanmış ve son tutuklanmasından sonra Anadolu’ya sürgün edileceğini anlayınca diğer birçok Jön Türk aydını gibi ülkeyi terk etmeye karar vermiştir. Ancak Temo, birçok Jön Türk’ün tercihi olan Fransa veya İsviçre yerine Romanya’ya kaçmıştır. Bu tercihinin nedenini anılarında “... *Türkiye ile gününde temas ve irtibatla bulunan Balkan memleketlerinden birine firarım ve Avrupa’daki fikirdeşlerle daha serbestçe muhabere etmek*”¹² şeklinde açıklarken, Romanya’yı seçmesinde de

tatilinde İtalya’ya gittiğini ve Mason locasını ziyaret ettiğini belirtmekle birlikte, İtalya gezisi ve Mason localarına ziyaret konusunun Temo’nun anılarında geçmediğini vurgulamaktadır. Bkz. s.73, 5. dipnot.

⁷ Hacısalihoğlu, a.g.e, s.55

⁸ Bu yöndeki bir kabullenmeye yapılan bir gönderme için bkz. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jön Türkler**, Bilgi Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara 1974, s.175. Ramsuar’ın kitabına yapılan atıfla İbrahim Temo’nun gizli bir örgüt kurma kararının, özellikle bu geziden sonra oluştuğunun söylendiği ifade edilmektedir. Petrosyan bu konunun yeterince aydınlatılmamış olduğunu ve Karbonarilerin örgütlenme prensiplerinden – hücre örgütlenmesi- yararlanmış olmakla beraber bu işe onları bizzat yaşamlarının hazırladığını belirtmektedir.

⁹ M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, s.85

¹⁰ Iacovella, a.g.e, s.33-34

¹¹ Temo, a.g.e, s.225. Anılarında İttihatçıların meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan Arnavut isyanları sırasında izledikleri politikalar nedeni ile Mahmut Şevket Paşa ve Talat Paşa’nın öldürülmesine karar veren aralarında Arnavut kökenli Kalkandelenli Mehmet Paşa Derala’nın oğlu Hilmi Bey olmak üzere birkaç kişinin Köstence’ye gelerek kendisi ile yaptığı görüşmeyi aktaran Temo, kendisinin Talat Paşa’yı vatansever biri olarak tanıdığını, bazı hatalarına rağmen böyle bir teşebbüse engel olmak için elinden geleni yapacağını söylediğini belirtmektedir. Bunun üzerine gelen heyetten Yüzbaşı Kazım’ın kendisine “*sen masonluk kardeşliği nedeni ile Talat’ın öldürülmesine rıza göstermiyorsun...*”¹¹ şeklinde tepki verdiğini ve bu kişilerin daha sonra İstanbul’a giderek kararlarını gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir. Temo, bu son cümle ile 1913 Haziran’ında gerçekleştirilen Mahmut Şevket Paşa suikastine göndermede bulunmaktadır.

¹² Temo, a.g.e, s.50

İstanbul’da tanıştığı Ulah (Makedonyalı Romenler) dostlarının önemli bir rolü olduğunu dile getirmektedir. Deniz yoluyla 1895 Kasım’ında Romanya’ya gelen Temo, ihtilalci ve örgütçü faaliyetlerini burada sürdürmüştür.

Romanya’da bulunan Osmanlı hükümeti taraftarı Görice’li (Korça) Nikola Naçu Efendi (Hristiyan Arnavutlardan) aracılığı ile Romanya’da kendisine uygun bir ortam bulan İbrahim Temo, bir taraftan Arnavutları İttihatçı harekete kazandırmaya çalışmış, diğer taraftan da örgütün Balkanlarda şubeler kurarak etkinliğini arttırmasına çalışmıştır.

İbrahim Temo, Romanya’da Nikola Naçu Efendi’nin ciddi katkıları ile hem barınma hem de meslek hayatını sürdürme imkanı bulmuştu. Göz hastalıkları konusunda uzmanlığını arttırmak ve Romence’sini ilerletmek için bir yıl kadar Bükreş hastanelerinde göz uzmanı Profesör Manolesku’nun kurslarına devam eden Temo, serbestçe doktorluk yapabilmek için resmi başvuru yapmış ve kısa bir tereddüt sonrasında diploması tasdik edilmiştir.¹³

Romanya’da Jön Türk Hareketinin Gelişimi:

Romanya’da doktorluk mesleğini sürdüren Temo, aynı zamanda da aktif şekilde cemiyet için çalışmalarını sürdürmüştür. İlk olarak “*Hareket*” adıyla 500 nüsha olarak bir broşür bastıran İbrahim Temo, bu broşürü gizlice İstanbul, İzmir, Selanik, Trabzon’a göndermiştir.¹⁴ M. Şükrü Hanioglu, bu broşürün (risalenin) 93 Harbinden (1877-78 Osmanlı Rus Savaşı) itibaren II. Abdülhamit döneminde uğranılan kayıplara dikkat çektiğini ve risalenin gerek Balkanlarda ve gerekse de diğer Jön Türk merkezlerinde büyük bir ilgi ile karşılandığını ifade etmektedir. Bu risaleyi Balkanlarda ilk önemli muhalefet hareketi olarak değerlendiren Hanioglu, risalenin Mısır ya da Cenevre’de yeniden basılması konusunda Ahmet Rıza Bey ile yazışan Abdullah Cevdet’in 30 Mayıs 1896 tarihli mektubuna atıfta bulunmaktadır.¹⁵

Romanya’ya firarının ikinci yılında Tuna sahilindeki Bulgar kasabalarından Türk nüfusu yoğun olan Vidin, Lom, Tutrakan, Rusçuk ve daha iç bölgelerde Şumnu, Varna, Filibe, Sofya gibi yerlere giderek cemiyetin şubelerini açmıştır.¹⁶ Temo’nun örgütlenme işine Bulgaristan tarafında başlamış olması da dikkat çekici görünmektedir. Bunun nedeni Romanya’da siyasi faaliyetleri ile dikkat çekerek sınır dışı edilme endişesi olabilir. Temo anılarında “*İleride ‘Tuna Sahilinde ve dahili Bulgaristan’da Harekat-ı Milliye’ başlığı ile*” bir hatırat yazmayı amaçladığını ve bu şubelerin faaliyetlerini ayrıntıları ile ortaya koyacağını yazmaktaysa da bu anılarını yazmaya ömrü yetmemiştir.

Romanya’da Köstence başta olmak üzere Mecidiye ve civarında cemiyet faaliyetlerini arttıran Temo, Dobruca kasaba ve köylerinde ihtilalci fikirleri yaymaya çalışmıştır. Temo, Kırımizade Ali Rıza Efendi’nin Romanya ve cemiyetin Balkan teşkilatında oldukça etkili bir örgüt üyesi olduğunu, Ohri’li hemşehrisi Arnavut ihtilalcilerinden İbrahim Naci’nin (Derviş Hima) de Bükreş ve Dobruca’da etkin bir rol

¹³ Temo, a.g.e, s.54-55

¹⁴ Temo, a.g.e, s.58

¹⁵ Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt...** s.200-201, bkz. 156. dipnot.

¹⁶ Temo, a.g.e, s.95

oynadığını belirtmektedir.¹⁷ Hacısalihioğlu, Dobruca'daki şubelerin merkez komitesinin Köstence'de olduğunu ve bu örgütün Jön Türk hareketinin Balkanlardaki önemli merkezlerinden biri haline geldiğini belirtmektedir.¹⁸ Hanioglu, 1896 yılında kurulan Romanya'daki şubenin Jön Türk hareketinin geliştiği yurt dışındaki diğerlerine oranla fazla önemli olmadığını, ancak Bulgaristan'daki şubelerle birlikte Balkanlardaki faaliyetlerinin, özellikle de örgütün diğer Balkan Komiteleri ile temasa geçmesinin, Osmanlı Hükümetini büyük telaşa düşürdüğünü dile getirmektedir.¹⁹

Temo, Romanya'da 1898 tarihinde Kaymakam Şefik, Kadri ve Ebulmukbil Kemal bey ile birlikte bir anonim şirket kurarak bu şirket aracılığı ile "*Sadayi Millet*" adıyla bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu arada gazete yayıncıları olarak gazeteyi Romanya'da rahat yayınlatabilmek amacı ile yerli bir sorumlu müdür bulmak üzere Bükreş'e gittiklerini belirten Temo, burada eski Başbakanlardan Kogalniceanu'nun oğlu Vasile Kogalniceanu'yu sorumlu müdürlüğe ikna ettiklerini ve bu sayede gazetenin çıktığını ifade etmektedir.²⁰ Bükreş'te İbrahim Naci ile gazetenin yayıncılarının yanı sıra Vidin'den gelen Selanikli Mithat Şükrü (Bleda) Bey (İttihat ve Terakki'nin Son Genel Sekreteri) ile birlikte "Bükreş Genç Türklerinin Komitesi" adıyla bir şube kurduklarını dile getiren Temo, Bükreş'te görevli Büyükelçi Kazım Bey'in bu tür faaliyetlerini sekteye uğratmak için elinden geleni yaptığını ve sonuçta da gazete heyetinin dağıldığını ifade etmektedir.²¹ Hacısalihioğlu, gazetenin Romen basınının protestosu sonucunda dokuzuncu sayısında yayımını kesmek zorunda kaldığını dile getirmektedir.²² Benzer bir sorun Bulgaristan'ın Rusçuk kentinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerel liderlerinden biri olan Ahmet Zeki tarafından 1898 tarihinde çıkarılan ve Rusçuk müftüsü gibi Osmanlı yerel temsilcilerine karşı kampanya yürüten "*Balkan*" gazetesi için de geçerlidir. Gazete kentin Müslüman halkının bu yerel temsilciler aracılığı ile kışkırtılması sonucu Temmuz ayında yayımı durdurmak zorunda kalmıştır.²³

Osmanlı hükümeti, Temo'yu İstanbul'a dönüş konusunda ikna etmek için o sırada İstanbul'a dönmüş olan Ebulmukbil'i kullanmıştır. Ebulmukbil gönderdiği mektuplarla çeşitli teminatlar verdiği Temo'yu ikna edememiştir.²⁴

1896-1900 yıllarında Romanya ve Bulgaristan'daki Jön Türklerin harekete geçtiklerini belirten Y. A. Petrosyan, 1898 yılında da örgütün Arnavutluk'taki (İşkodra, Tiran) kollarının harekete geçtiklerini bu kolların çoğunun kurulmasında İbrahim Temo'nun katkısının olduğunu ve Temo'nun Paris, Cenevre ve Kahire ile sürekli temas halinde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Mecidiye'deki evlerinin birçok Jön Türk'ün sığınağı olduğunu ve izlenen Jön Türklerin bu eve sığındıklarını ve İbrahim Temo'nun

¹⁷ Temo, a.g.e, s.98 ve 102

¹⁸ Hacısalihioğlu, a.g.e, s.60

¹⁹ Hanioglu, a.g.e, s.202

²⁰ Temo, a.g.e, s.106-107

²¹ Temo, a.g.e, s.108-109

²² Hacısalihioğlu, a.g.e, s.62

²³ Hacısalihioğlu, a.g.e, s.61. Bulgaristan'da Türk basını hakkında geniş bilgi için bkz. Adem Ruhi Karagöz,

Bulgaristan Türk Basını 1879-1945, İstanbul 1945

²⁴ Temo, a.g.e, s.111-120

onları çevre köylerdeki sadık adamlarının yanında sakladığını sonra da Paris veya Cenevre’ye geçmelerini sağladığını belirtmektedir.²⁵

İbrahim Temo, Romanya’da Arnavut kolonisi üzerinde de örgütçülük faaliyetlerini sürdürmüştür. Romanya’daki Hıristiyan Arnavutların iki gruba ayrıldıklarını belirten Temo, bu grupları şöyle tanımlamaktadır; “...Zenginleri Osmanlılık aleyhine propaganda yapan Grekofil Arnavutlar ve diğerleri Osmanlı dostu ve Işık ‘Drita’ partisi takımı idi ki reisleri (Nikola) Naçu Efendi idi.”²⁶

İbrahim Temo, Osmanlı uyruğu olması nedeni ile cemiyetin faaliyetlerinde karşılaştığı çeşitli sıkıntıları aşmak ve Romanya’daki yaşamını kolaylaştırmak için Romen tabiyetine geçmek üzere resmi başvurusunu yapmıştır.²⁷ İbrahim Temo’nun Nisan 1898’de Romen vatandaşlığına geçtiğini belirten Hacısalihoğlu, Temo’nun Balkanlar’da fiilen Jön Türklerin lideri olduğunu ve Romanya’daki birçok Arnavutu ve Türkü İTC’ne kazandırdığını belirtmektedir.²⁸

Romanya’daki faaliyetlerini hızlandıran Temo, sarayın dikkat ve tepkisini çekmiş, Temo’nun faaliyetlerinden endişelenen Osmanlı yönetimi, bu faaliyetleri durdurmak amacı ile II. Abdülhamit’in güvenilir adamlarından Necip Melhame’yi Romanya’ya göndermiştir. Temo ile Melhame arasında yaşanan tartışma sonrasında Temo’nun Melhame’yi düelloya davet etmesi üzerine Melhame’nin kaçıışı Temo’nun cemiyet içindeki prestijini arttırmıştır.²⁹

İttihat ve Terakki’nin Balkan Örgütü, Avrupa’daki Jön Türk merkezleriyle yakın bağlantıda olmakla birlikte kendi başına bir fraksiyon konumundaydı ve sahip olduğu bu özerk yapısından dolayı Avrupa’daki Jön Türk krizlerinden etkilenmemişti. Hacısalihoğlu bu özelliklerinden dolayı örgütün “yerel bir Jön Türklük” niteliğine sahip olduğunu ifade etmektedir.³⁰

Temo anılarında, Nikola Naçu’nun Romanya’daki Makedonyalı Ulahlar ve Arnavutların yanı sıra oraya sığınmış Türklerden oluşan Osmanlı dostları heyetinin oluşumu sırasında kendisine “İttihad ve Terakki” tabirini sorduğunu belirtmekte ve “... madem ki ittihad ilerliyor, bunu Arnavutluğa yayarak –ittihadın Arnavutçası ‘Başkim’dir-bu isim altında propaganda yapalım ve tüm Arnavutluk’ta şubeler teşkil edelim demişti. Bu tarzda ‘İttihad ve Terakki programına uygun propaganda başladı.’³¹

Arşiv belgelerine göre Romanya’daki Başkim Cemiyeti’nin kuruluş tarihi nizamnamesinin son satırında şu şekilde verilmektedir; “İşbu nizamname dahi 7 Kanun-u Evvel 1906 tarihinde akd olunan içtimada tezakir ve tasdik olunmuştur.”³² Nizamname

²⁵ Petrosyan, a.g.e, s.207.

²⁶ Temo, a.g.e, s.53

²⁷ Hanioglu, a.g.e, s.295, Temo, a.g.e, s.129-130

²⁸ Hacısalihoğlu, a.g.e, s.62

* II. Abdülhamit’in güvenilir adamlarındandır. Hafife örgütünün önemli isimlerindendir.

²⁹ Hanioglu, a.g.e, s.297

³⁰ Hacısalihoğlu, a.g.e, s.65

³¹ Temo, a.g.e, s.123

³² BOA, HR. SYS, Dosya no. 155/36, 2.4.1907 tarihli belgedir. Nizamnamenin 40 ve 42. maddeleri de dikkat çekici görünmektedir. 40. maddede, “Cemiyetin mühürü ‘1906 senesinde Bükreş’te teşekkül eden Başkimi nam Arnavut Cemiyet-i edebiyesi’ ibaresini” içereceği belirtilirken, 42. maddede ise “Cemiyetin bir bayrağı olacak bayrağın renkleri beyaz ve kırmızı olacağı gibi her iki tarafında kenarları yıldızlı bulunacak ve

Nisan ayında İstanbul'da Hariciye nezaretine Romanya'daki Osmanlı diplomatları aracılığı ile gönderilmiştir. 54 maddeden oluşan nizamnamesinde cemiyetin edebi nitelikli olarak kurulduğu Arnavut dili ile eğitim yapmak üzere Bükreş'te bir okul açılmasını ve Arnavutça basın-yayın faaliyetleri gerçekleştirmeyi amaçladığı belirtilmektedir. Nizamnamenin onuncu maddesinde cemiyetin daha önce Romanya'da kurulan "Dituria", "Drita", ve "Speresia" cemiyetlerinin birleşmesi sonucunda ortaya çıktığı vurgulanmaktadır ki, Başkim (İttihat) ismi bu anlamda hem Arnavutların birliğini hem de 1908 İhtilali sırasında İttihatçılarla yapılan işbirliği anlamında Osmanlı birliğini de kapsamaktaydı.

Başkim cemiyetlerinin bu ikili yapısı gerçekten dikkat çekicidir. Bir taraftan Arnavut milliyetçi hareketinin en önemli örgütü olan Başkim Cemiyetleri³³ üyeleri aynı zamanda 1907-1909 arasında Arnavutların yaygın olarak yaşadığı Rumeli vilayetlerinde İttihat ve Terakki'nin de üyeleri olmuşlardır. Arnavut örgütleri ile Jön Türk hareketi arasındaki işbirliği hakkında Peter Bartl, şu bilgileri vermektedir; "...Çok yerde, Arnavutların ihtilalci komiteleri ile Jön Türkler arasında yakın bağlar kurulmuştur. Dibra Arnavut komitesi 1907 yılında, İttihat ve Terakki ile birleşir. Ergiri'deki Jön Türk komite üyeleri aynı zamanda mahalli Arnavut komiteleri azalarıydılar. Üsküp'teki Jön Türk komitesi de büyük çapta mahalli Arnavut komite üyelerinden meydana gelmişti."³⁴

Temo, "Başkim-İttihat" birlikteliğinin bozuluşunu şöyle değerlendirmektedir; "İşte sonraları bazı İttihatçılar, kendi menfaatleri için Arnavutluğa yayılan bu fikri Türklük aleyhinde bir milli hareket gibi yorumlayarak araya ikilik soktular ve bilinen fena neticelere sebebiyet verdiler."³⁵

Temo'nun Paris'teki Faaliyetleri:

1902 kongresine -Jön Türklerin Balkan teşkilatı olarak- Dobruca adına Osmanfakih Şeyhi Şevki Efendi ile Tuna sahili adına İbrahim Naci (Derviş Hima) ve Bükreş'teki Osmanlı Arnavutları tarafından Debreli Yaşar Bey Erebari'den oluşan 3 kişilik bir heyet gönderdiklerini belirten Temo³⁶, İtalya'nın Sanremo kasabasında bulunan cemiyetin kurucularından İshak Sükütü'nin vereme yakalandığını ve Paris'teki Jön Türk kongresinin dağıldığı gün olan 9 Şubat 1902 tarihinde öldüğünü, Jön Türk yazışmalarını içeren Sükütü'ye ait 3 bavulluk evrakının Osmanlı konsolosluğu tarafından İstanbul'a gönderildiğini ifade etmektedir. Bu bavulların Romanya'da Mecidiye kasabasında

vüsatında **kartal resmi** olarak üzerinde "Başkimi (İttihat) nam Arnavut Cemiyet-i Edebiyesi" ibaresi" bulunacağı ifade edilerek Arnavut milliyetçiliğinin sembolik nitelikleri ön plana çıkarılmaktadır.

³³ Başkim cemiyetleri için bkz. Çelik, a.g.e, s.210-222; Çelik, "Arnavut Ulusal Hareketinin En Önemli Eylem Organı: 'Başkim (İttihat)' Arnavut Cemiyetleri", **4. Uluslar arası Güneydoğu Avrupa Türkoloji Sempozyumu**, 3-7 Aralık 2007 Zagreb (sunulan bildiri henüz yayınlanmadı.)

³⁴ Peter Bartl, **Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)**, Bedir Yayınları, İstanbul 1998, s.263

³⁵ Temo, a.g.e, s.123, Ahmet Bedevi Kuran kongreye katılanlar arasında Temo'nun da ismini veremekteyse de Temo anılarında kongreye katılmadığını, 3 temsilci gönderdiklerini dile getirmektedir. Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, 2. basım 2000, İstanbul, s.190

kendisine gönderilmek üzere kayıtlı olduğunu, ancak konsolusun bu bavulları Yıldız Sarayı’na gönderdiğini ve mahzene konulmuş olan bu bavulların 31 Mart İsyanı sonrasında kendisine teslim edildiğini dile getirmektedir. Bir çantanın kayıp olduğunu ve muhtemelen önemli bazı evrakın bu şekilde kaybolduğunu belirtmektedir.

1902 sonbaharında Paris’e giden Temo, buraya geldikten kısa bir süre sonra Makedonya Bulgar İhtilal Komitesi tarafından Osmanlı yönetimi aleyhine yapılan olumsuz propagandaya şahit olmuştur. Bu propagandanın tamamen uydurma haberlere dayandığını gördüğü için, bir protesto ve bu propagandanın uydurma haberler içerdiğini delilleri ile birlikte veren makalemsi bir layiha düzenleyerek oradaki gazetelere (Tan ve Intransigent gazeteleri) götürmüş, ancak bu gazeteler yazıyı yayınlamamışlardır. Kendi imkanları ile layihayı dağıttığını belirten Temo, layihanın içeriği hakkında kısa bilgi vermekteyse de tam metnini anılarında yayınlamamıştır. Layihada Makedonya’da Bulgarların çoğunlukta olmadığı ve bölge halkının mevcut yönetimden şikayetleri olmakla birlikte Osmanlı hakimiyetinin devamından yana olduğunu, vatanın bölünmesine karşı oldukları belirtilmektedir. Paris’te Ahmet Rıza ile görüştüğünü ve Cumartesi akşamları diğer Jön Türk aydınları ile toplanmaya karar verdiklerini belirten Temo, Paris’e geldiğinde Jön Türklerin sadece mevcut düzeni (Abdülhamit İstibdadı) eleştirmekle zaman geçirdiklerini gördüğünü, Sultan Abdülhamit’in idareyi kendilerine bırakması halinde hiçbir hazırlıklarının olmadığını altını çizmektedir. “*Biz yalnız kuru bir tenkidle vakit geçirdiğimiz için bir hazırlığımız, ciddi bir programımız yoktur. Vatana dönüşümüzde işbaşına geçerse, ne yapabiliriz? Biz her şubede, birer program dahilinde iş görmek ve islahata başlamak için şimdiden hazırlanmalı ve adam yetiştirmeliyiz.*”³⁷

Kendisinin eğitim (maarif) konusunu üzerine aldığını ve ilk hafta ilkokullar (iptidai) hakkında kısa bir tasarı hazırladığını belirten Temo, tasarıda eğitimin önemine vurgu yapan Temo, özellikle ilk öğretimin toplumun gelişmesindeki rolüne değinmiştir. 8 maddeden oluşan bu tasarı oldukça önemli noktalara işaret etmekteydi. Özellikle Türk unsur dışındaki unsurlardan çocuk sayısı 40’ı geçen yerlerde kendi dillerinde günde 2 saat ders almalarını öneren 4.madde, ders saatlerinin yarısı Türkçe olmayan yabancı ilkokulların açılmasına izin verilmemesini öngören 5. madde ve Türkçe’ye uygun bir alfabe oluşturulmasını öneren 8. madde en dikkat çekici hususlar olarak görülmektedir.³⁸ 8. madde önerisi nedeni ile kendisine “Latinci” adının takıldığını belirten Temo, 1937 yılında yazdığı “*Atatürk’ü Niçin Severim*” başlıklı kısa broşürde bu harf değişikliğini yapma cesaretinden dolayı Atatürk’e duyduğu hayranlığı dile getirmektedir.³⁹

Temo, Paris’teki bu ilk Jön Türk toplantısında beklediği ilgi ve desteği göremeyince toplantılara katılmadığını ve altı ay Paris’te kalıp göz hastalıkları üzerine ihtisasını geliştirdikten sonra Romanya’ya döndüğünü belirtmektedir. Romanya’ya

³⁷ Temo, a.g.e, s.157

³⁸ Tasarının tam metni için bkz. Temo, a.g.e, s.158-159

³⁹ İbrahim Temo, *Atatürk’ü Niçin Severim*, Yayına hazırlayan: Nimetullah Hafız, Prizren 2001, s.9-10, Temo bu eserinde “*Atatürk’ü ve idaresi sistemini nasıl can ve gönülden sevmiyeyim ki, Türk lehçesine katipen uymayan semitik harflerle tahsil neticesi Türkiye maarif işleri umumiyetle yerinde sayıp duruyordu. Ben kırk beş seneden beri o eski hurufatın değiştirilmesi için çalıştım, baş patlattım, bin türlü propagandalarda buldum, hatta müteakip bizim Genç Türklerin genç kafalarına sokmağa say ettim...*” şeklinde görüşlerini açıklamaktadır.

dönüşünde buradaki Türk okullarının ıslahı için çalışmalar yaptığını dile getiren Temo, Köstence'ye yerleştikten sonra eğitim faaliyetlerinde aktif rol oynadığını hatta Köstence Türk cemaatinin reisi Sancak müftüsünün yanında ikinci reis olduğunu ve Köstence'deki Türk okulundaki ıslahat çalışmalarının buradaki Osmanlı konsolosluğunu rahatsız ettiğini belirtmektedir. Anılarında bu konu ile ilgili olarak Yanya vilayetine konsolosluktan gönderilmiş bir raporu vermekte olan Temo'nun raporu nereden temin ettiği anlaşılmamış olsa da raporda kendisi hakkında verilen bilgiler ilginçtir; "...**Timur** denilen şahıs ise, vaktile Mekteb-i Tıbbiye Şahanede ikmalî tahsil ederek yüzbaşılık rütbesine nail olduktan sonra imrazı ayniyede kesbi ihtisasa çalışırken, Romanya'ya firar ve neşriyatı muzır ve sair envai müfşedet ve habasete ictisar eden Ohrili İbrahim Edhem olsa gerektir ki, bu müfşid Dobruca'da beş altı sene ikamet ..."⁴⁰ ettiği belirtilmektedir. Raporda İbrahim Edhem'in Romanya tabiyetine geçtiği ve ismini "Temo" olarak kullandığı vurgulanmakta ve "fesat komitelerine" başkanlık ettiğini dile getiren Köstence başkonsolosluğu raporunun tarihi (31 Mayıs 1323) 1907 olarak görülmektedir ki meşrutiyetten yaklaşık bir yıl öncesine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Jön Türk Örgütlerinin Birleşmesi:

Osmanlı Hükümeti'nin Balkanlar'daki Jön Türk hareketine yönelik baskısı artmış ve bunun sonucunda Romen Polisi İbrahim Temo'nun evini arayarak, babasını Jön Türk faaliyetleri konusunda sorgulamıştır. Bu gelişme sonrasında İbrahim Temo ve Balkan örgütünün diğer liderleri "*İslam Eğitiminin İlerlemesi (Terakki-i Maarif-i İslamiye)*" adıyla bir kamuflaj örgüt kurmaya ve faaliyetlerini bu ad altında yapmak zorunda kalmışlardır.⁴¹

Hanioğlu, Temo'nun karizmatik kişiliği ve yakın ilişkileri sayesinde sürdürdüğü Romanya'daki çalışmaların, örgütün merkezi olan Paris'te ilgiyle izlenmesine ve "son derece değerli faaliyetler" olarak kabul edilmesine neden olduğunu ifade etmektedir. Örgütün gizli yazışmalarının, buradaki teşkilatın imparatorluğa propaganda malzemelerini girişinde önemli katkılar sağladığını gösterdiğini belirten Hanioğlu, Romanya'daki teşkilatın örgütün merkezi idaresine bir diğer katkısının da burada yer alan kişilere gerçek ve sahte Rumen pasaportları sağlamak olduğunu dile getirmektedir.⁴²

Meşrutiyetin ilanından birkaç ay önce Dr. Bahaaddin Şakir Bey, Köstence'ye gelerek merkezde kullanılmak üzere yeni bir mühür getirdiğini ve mühürde daha önce kabul edilmiş olan "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin yerine "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" adının yazdığını belirtmektedir. Bu değişikliğe bir anlam veremediklerini dile getiren Temo, bazı arkadaşlarının bunu kabul etmek istemediklerini ancak kendisinin şubelerine bu değişikliği kabul etmelerini tavsiye ettiğini ifade etmektedir. Temo, bu

⁴⁰ Temo, İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki..., s.164

⁴¹ Hacısalihioğlu, a.g.e, s.91

⁴² M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, New York 2001, s.152-153

değişikliğin anlamını meşrutiyetin ilanından sonra Ohri’ye giderken uğradığı Selanik’te acı bir şekilde öğrendiğini belirtmektedir.⁴³

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile İttihatçıların birleşmesinin ardından, Romanya teşkilatı bir kez daha önem kazandı. Çünkü merkez, hem Arnavut komiteleriyle anlaşmayı istiyor hem de zorunlu olarak Müslüman Arnavutların ileri gelenlerinden destek almayı bir mecburiyet olarak görüyordu. Her iki çaba için merkezin destek istediği ilk isim ise Temo idi.⁴⁴

1907 yılında Jön Türklerin Paris’teki son kongresine başkanlığında bulunduğu Rumeli Şubesi adına Köstenceli Mahmut Çelebi’yi “Necati Bey” adıyla gönderdiklerini belirten Temo, kongrede üç grubun bulunduğunu dile getirmektedir; “*kongre Ahmet Rıza Beyin başkanlığı altında bulunan “İttihat ve Terakki”, Prens Sabahattin Beyin başkanlığıyla yalnız “Terakki” adıyla kurulan fırka (parti) ve bir de Ermenilerin Ahrar adını verdikleri ‘Taşnakşion’ fırkasından meydana gelmişti.*”⁴⁵

Temo, Rumeli Şubesi olarak kongre kararına uygun olarak harekete geçtiklerini ve Arnavutluk’ta özellikle Manastır, Kosova, Selanik’teki askeri kuvvetler içinde propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırdıklarını, gazete, broşür ve mektuplarla bir ihtilal süreci başlattıklarını belirtmektedir.

Hanioğlu’na göre, Balkanlardaki Genç Türkler arasında ünü ve karizması gittikçe büyüyen Temo, hareketi Bulgaristan ve Arnavutluk’ta canlandırmak için çalışmıştır. Düzenli olarak Bulgar yoldaşlarını ziyaret eden ve onlara cesaret yükleyen Temo, Arnavutluk’ta da kendisinin öğrencisi olan Arnavut milliyetçisi Derviş Hima’dan Arnavut muhalifleriyle Genç Türkler arasında bir işbirliğinin sağlanması için buradaki Genç Türk yayınlarına katkıda bulunmasını istemiştir. Temo bu süreçte Arnavut milliyetçisi şapkasını da takmış ve buradaki gazeteler için “*Makedonya’nın yerli halkı için...Ne Yunanlılar, ne Bulgarlar, ne Ulahlar ne de Türkler Makedonyalıdır!*” şeklinde bildirimler kaleme almıştır.⁴⁶

Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre önce Rumeli’de başlayan hareket hakkında sürekli bilgi aldığı belirten Temo, özellikle Manastır, Kosova ve Arnavutluğun diğer yerleriyle haberleşmesinin sıklaştığını dile getirmektedir. Temo’nun anlatımına göre bu sırada Manastır’da Şemsi Paşa’nın vurulması ile başlayan ve Resneli Niyazi’nin dağa çıkışı ile ivme kazanan ihtilal hareketi Kosova Arnavutlarının ayaklanması ile güçlenmiş ve II. Abdülhamit anayasayı yeniden yürürlüğe sokmak zorunda kalmıştır.⁴⁷

Romanya’da Meşrutiyet Kutlamaları:

Meşrutiyetin ilanını Romanya’nın Dobruca bölgesindeki Türklerin ve Osmanlı uyruklarının büyük sevinç içinde kutladıklarını belirten Temo, halkın ellerinde Romen ve Türk bayrakları ile evine geldiklerini ve kendisini tezahüratlarla alkışladıklarını ifade etmektedir. Ertesi gün Köstence’de büyük bir miting düzenlediklerini belirten Temo, burada kendisinin bir konuşma yaptığını ve diğer birkaç kişinin de konuşmasından sonra

⁴³ Temo, a.g.e, s.172-173

⁴⁴ Hanioğlu, Preparation for a..., s.153

⁴⁵ Temo, a.g.e, s.171-172

⁴⁶ Hanioğlu, Preparation for a..., s.153

⁴⁷ Temo, a.g.e, s.177-178

toplucu Osmanlı Konsolosluğu'na tebrik için gidildiğini, başkonsolos İhsan Beyin korkudan yüzünün sarardığını dile getirmektedir. İstanbul'a kutlama için Romanya'dan bir heyet hazırlandığını ve bu heyetin 152 kişiden oluştuğunu belirten Temo, meşrutiyetin ilanından sonra taşradan aldığı bazı tebrik telgraflarını da anılarında yayınlamıştır.⁴⁸ Hanioglu ise Temo ve örgütünün, bütün çabalara rağmen Dobruca'da bir kitle hareketi yaratmada başarısız olduklarını ve eğitimsiz kesimlerin Genç Türklere katılma hususunda çekinceli bir tavır sergilediklerini belirtmektedir.⁴⁹

1908 yılında meşrutiyetin ilanı sonrasında İstanbul'a dönen Temo, kurucusu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden beklediği ilgi ve itibarı görememiş ve özellikle Selanik'teki cemiyet merkezinde Cemal Beyin kendisine yönelik tutum ve söyleminden dolayı derin bir hayal kırıklığı yaşamıştır. İttihat ve Terakki'nin asıl programından uzaklaştığı görüşü ile 1909 yılında Osman Demokrat Fırkası'nı kurmuş fakat muhalefete yönelik artan baskılar üzerine ülkeyi yeniden terk etmek zorunda kalmıştır. Temo, İstanbul'dan ayrılacağı gün Demokrat kulübü ve vapura yüzlerce fikirdaşının geldiğini ve kendisini uğurladığını, 1911 Ocak ayında İstanbul'dan ayrılarak Romanya'da Köstence'ye ailesi ile birlikte geldiğini ifade etmektedir.⁵⁰

Balkan Savaşı sırasında Romen Hükümeti'nin İstanbul'a gönderdiği Kızıllaç heyetinin başkanlığını yapan Temo, daha sonra Arnavutluk'taki karışıklıklar sırasında Arnavutluk'a da aynı görev ile gitmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında şair Mehmet Niyazi ile birlikte Mecidiye'de yayınladıkları gazete ve dergilerde Rusya karşıtı bir yayın politikası izlediklerini belirten Temo, bu nedenle Romanya'daki Rus yanlıları tarafından mimmendiğini ifade etmektedir. Rusların Bulgarlara karşı destek olmak üzere Romanya'ya girmeleri üzerine kendisinin Moldova'ya adeta sürgün gibi bir görevle gönderildiğini dile getiren Temo, savaş sonrasında Paris'te toplanan konferansa Arnavutluk sorununun adil bir şekilde çözümünü talep eden Romanya'daki Arnavutların isteği ile delege olarak katıldığını ve bu konferans sırasında Türkiye için de bazı şeyler yapmaya çalıştığını, fakat beklediği ilgiyi Osmanlı hükümet yetkililerinden göremediğini belirtmektedir.

Konferansta Arnavutluk sınırlarını zor da olsa biraz genişletmeyi başardıklarını ancak genel olarak istedikleri sonucu alamadıklarını dile getiren Temo, Romanya'ya döndükten sonra savaşın en çok kazananlarından biri olan Romanya'nın başına Mareşal Averesku'nun başbakan olarak geçtiğini ve Averesku'nun "Ahali Fırkası" adıyla demokrat bir parti kurduğunu, kendisinin de fikirlerine uygun olan bu partiye üye olduğunu ve partinin Pazarcık sancağı teşkilatını üzerine aldığını belirtmektedir. Seçimlerde 14000 oy alarak "ayan azalığı" kazandığını belirtmektedir. Bu görevde bulunduğu sırada Romanya'daki Müslümanların (Türklerin) durumunu iyileştirmek için elinden geleni yaptığını belirten Temo, Dobruca Türklerinin eğitimine de ciddi katkılar sağladığını ifade etmektedir.⁵¹

⁴⁸ Temo, a.g.e, s.179-181

⁴⁹ Hanioglu, Preparation for a..., s.154

⁵⁰ Temo, a.g.e, s.220

⁵¹ Temo, a.g.e, s.246

Temo, Romanya ile Sırbistan arasında Tuna üzerinde bulunan Adakale nahiyesi ile ilgili çıkan bir sorun üzerine konuyu parlamentonun dikkatine sunduğunu ve adanın Romanya’ya katılmasına katkı sağladığını ve buradaki Türklerin refah içinde yaşama şansı bulduklarını belirtmektedir. Ayrıca Romanya Parlamentosuna yönelik bombalı saldırı olayını anılarında dile getiren Temo, bu olayın yaşandığı tarihi ise vermemektedir. Olayın Rusya yanlısı Komünist bir grubun hükümeti korkutmak amacına yönelik olarak ortaya çıktığını ve bombalama olayında Adliye Nazırı Greçeyanu ile birlikte Oradea Piskoposu ve bir ayan azasının öldüğünü, Parlamento başkanı General Koanda’nın ağır yaralandığını, kendisinin de sol elinin parmaklarından yaralandığını belirtmektedir.⁵²

Romanya’daki hayatının kalan bölümünde kendisine ve İshak Suküti’ye ait özel arşivleri tasnif ederek ve cemiyetin kuruluş ve gelişim sürecini kurucusu sıfatı ile kaleme alarak çok önemli bir eser bırakan İbrahim Temo 1945 yılında Mecidiye’de vefat etmiştir.

Sonuç Yerine

Görüldüğü gibi Arnavut kökenli İbrahim Temo, bir Osmanlı vatandaşı olarak doğmuş ve bir Romen vatandaşı olarak ölmüştür. Türk siyasi tarihinin en önemli siyasi örgütlerinden İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurucusu ve önemli liderlerinden biri olan İbrahim Temo, Meşrutiyet öncesinde kaçmak zorunda kaldığı Romanya’da cemiyetin örgütlenmesi ve basın-yayın yolu ile propagandasını yapmak üzere yoğun bir çalışma içine girmiş, çeşitli engellerle karşılaşmasına karşın, azimli bir şekilde cemiyet için çalışmıştır. Bu çalışmaları sırasında Arnavut kimliğinden de yararlanmasını bilmiş ve Romanya’daki Arnavut kolonisini de örgütleyerek cemiyete katılmalarını sağlamıştır.

Arnavut milliyetçiliği peşinde koşmayan ve Osmanlılık idealine bağlı kalan Temo, Meşrutiyet sonrasında derin bir hayal kırıklığı yaşamış, kurucusu olduğu cemiyetten dışlanmıştır. 1911 yılında yeniden dönmek üzere Romanya’ya gelen Temo, burada çeşitli görevler üstlenmiş, I. Dünya Savaşı sonrasında siyasi parti faaliyetine katılmış, parlamentoya seçilmiş ve hatta parlamentoya yapılan bir bombalı saldırıda hafifçe yaralanmıştır. Bu nedenle İbrahim Temo, Türk-Romen ve Arnavut kimliklerine sahip bir siyasi kişilik olarak ölümünün 65. yılında anılmayı fazlasıyla hak etmektedir.

Bu çalışma İbrahim Temo’nun özel arşivinin Arnavutluk’ta bulunması nedeniyle sınırlı bir çalışmadır. Temo ve Jön Türk hareketi içindeki yerinin belirlenebilmesi çok daha geniş kapsamlı bir araştırma ile mümkün olabilecektir. Bu çalışma daha sonra yapılacak yeni ve daha kapsamlı çalışmalara bir temel teşkil etmesi hedefini de içinde barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

BOA, HR. SYS, Dosya no. 155/36

BARTL Peter, Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912),
Bedir Yayınları, İstanbul 1998, s.263

- ÇELİK Bilgin, “*Arnavut Ulusal Hareketinin En Önemli Eylem Organı: ‘Başkim (İttihat)’ Arnavut Cemiyetleri*”, **4. Uluslar arası Güneydoğu Avrupa Türkoloji Sempozyumu**, 3-7 Aralık 2007 Zagreb (sunulan bildiri henüz yayınlanmadı.)
- HACISALİHOĞLU Mehmet, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008
- HANİOĞLU M. Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, s.200-201
- HANİOĞLU M. Şükrü, **Preparation for a Revolution The Young Turks, 1902-1908**, Oxford University Press
- IACOVELLA Angelo, **Gönye ve Hilal, İttihat-Terakki ve Masonluk**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998
- KARAGÖZ Adem Ruhi, **Bulgaristan Türk Basını 1879-1945**, İstanbul 1945
- KURAN Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, 2. basım 2000, İstanbul, s.190
- PETROSYAN Yuriy Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jön Türkler**, Bilgi Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara 1974, s.207.
- RAMSUAR Ernest E., **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Pınar Yayınları, İstanbul 2004
- TEMO İbrahim, **İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları**, Arba Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2000
- TEMO İbrahim, **Atatürk’ü Niçin Severim**, Yayına hazırlayan: Nimetullah Hafız, Prizren 2001
- TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, II. Meşrutiyet Dönemi**, Cilt 1 İletişim Yayınları, 1. Baskı İstanbul 1998